

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-4-80-24>

УДК 373.3.091:[159.922.73:159.955]

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАОЧНО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті надається теоретичний аналіз проблеми психологічних особливостей наочно-образного мислення учнів початкової школи. Звертається увага на характеристику поняття мислення та його видів взагалі й відповідно молодшого шкільного віку, аналізуються особливості навчальної діяльності даного вікового періоду. Обґрунтовуються методичні засади діагностики психологічних особливостей наочно-образного мислення дітей молодшого шкільного віку. У констатувальному дослідженні визначаються особливості взаємозв'язку наочно-образного мислення та навчальної діяльності молодших школярів.

Ключові слова: молодші школярі, початкова школа, мислення, види мислення, наочно-образне мислення, навчальна діяльність.

Yanovskaya Tamara

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF YOUNG CHILDREN'S VISUAL THINKING

Summary. The article provides a theoretical analysis of the problem of psychological peculiarities of elementary school students' visual thinking and substantiates its influence on the effectiveness of their educational activity. Attention is drawn to the general characteristics of the concept of thinking and its types, as well as, respectively, the younger school age. The psychological peculiarities of the personal development of the elementary school pupil are considered, the ways of the development of visual-figurative thinking and the peculiarities of the educational activity of the younger pupils, which is the leading activity at this age stage, are analyzed. In this type of activity, their relationships with peers and adults are developed, there is a mental development, psychic tumors are formed, whereby students reach a new level of knowledge of the world and self-knowledge, open up their own new opportunities and perspectives. An important role in the teaching of younger students is played by the specification of the object of knowledge that comes as a result of verbal communication. The visual image becomes moving in the image of the child insofar as it reflects the individual features of the object, which are easily associated with the same individual features of other objects. General knowledge is perceived and remembered only to the extent that it is understood at the level of the subject image. If this feature is not taken into account in the teaching methodology, even elementary skills are formed over time. The associative chain of a moving image becomes more flexible and, accordingly, more generalized, the more individual links it covers. Therefore, for the formation of generalized skills need not reduce, but complement the moving image of the phenomenon. If you do not take into account the peculiarities of students' visual thinking, its connection with the emerging concepts, the theoretical level of education of younger students will increase rather slowly. Methodical principles of diagnostics of psychological features of visual-figurative thinking of young children of school age are substantiated. The choice of research methods is explained by its advantages: standardization of conditions and results; economy; quantitative differentiated nature of assessment; optimal complexity; reliability; psychological adequacy; objectivity of evaluation of results. The ascertaining study identifies the peculiarities of the interconnection of visual thinking and educational activities of younger students.

Keywords: elementary school students, elementary school, thinking, types of thinking, visual-figurative thinking, educational activity.

Постановка проблеми. Останнім часом розвитку мислення учнів приділяється підвищена увага у психологічних та педагогічних дослідженнях. Наполегливі пошуки засобів активізації процесу засвоєння знань, підвищення його продуктивності, а також з'ясування причин зацікавленості навчальною роботою, незмінно призводять до постановки питання про розвиток мислення школярів. Особливості розвитку мислення дитини молодшого шкільного віку здійснюються в процесі навчання. Засвоюючи знання, діти вчаться спостерігати явища у природі та суспільстві, помічати в них найістотніше, аналізувати ці явища, групувати їх за подібними та відмінними ознаками, пояснювати ці ознаки, виявляти до них своє ставлення.

Актуальність дослідження полягає в необхідності виявлення особливостей розвитку наочно-образного мислення у молодшому шкільно-

му віці та його впливі на навчальну діяльність дитини. Практика навчання й сучасні наукові дослідження дають підставу вважати, що вплив наочно-образного мислення на навчальну діяльність дитини не однозначний, його наслідки залежать від багатьох факторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття мислення, його видів та організації навчальної діяльності тривалий час розроблялися у вітчизняній психологічній науці. Вивченням особливостей наочно-образного мислення у молодшому шкільному віці займалися такі вчені, як Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Матюшкін. Особливе місце в дослідженнях, які були присвячені розвитку мислення, належить вивченню процесу формування понять [1, с. 341–345; 6, с. 192].

Наявність впливу наочно-образного мислення на навчальну діяльність відмічається багать-

ма дослідниками з проблем навчання, а саме: Б. Ананьєвим, М. Алексеевою, А. Алексюком, Г. Костюком, Н. Якіманською. Вчені підкресливали, що в процесі навчальної діяльності як провідної у молодшому шкільному віці діти відтворюють не лише знання й уміння, відповідні основам різноманітних форм суспільної свідомості, але й ті історично виниклі здібності, які містяться в основі теоретичної свідомості й мислення – рефлексію, аналіз, розумовий експеримент [3, с. 68–73; 7, с. 115].

Н. Менчинська звертала увагу, що у навчальній діяльності учнями найчастіше використовується наочно-образне мислення, коли дитина для розв'язання певної задачі оперує вже не самими предметами, а їх образами. В ході наочно-образного мислення повніше відтворюється багатогранність сторін предмета, які виступають ще не в логічних, а у фактичних зв'язках. Найбільш суттєву роль в образному мисленні відіграють зорові, слухові і рухові уявлення, що пов'язано з необхідністю орієнтації і перетворення різних сторін дійсності, виконання різної, особливо, навчальної діяльності [3, с. 101].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, особливості взаємозв'язку наочно-образного мислення та ефективності результатів навчання учнів початкової школи є однією з головних і невід'ємних складових розвитку сучасного суспільства і рівня сучасної освіти. У них виявляються індивідуальні якості особистості молодшого школяра, засвоєні нею, в умовах навчальної діяльності, знання, навички та уміння, які дозволяють раціонально й якісно функціонувати у даному суспільстві. Проте аналіз однієї з найактуальніших проблем розвитку мислення дітей молодшого шкільного віку показав, що на сучасному етапі виявлені вченими феномени і закономірності даного явища недостатньо стосуються навчальних досягнень учнів. Отримані результати досліджень вказують лише, у більшості випадків, на зв'язок покращення показників мисленнєвого розвитку учнів та організації навчального процесу дітей, а не навпаки. Тому потрібно спрямовувати зусилля на покращення показників наочності молодших школярів та ефективно вирішення проблеми низького рівня засвоєності знань шляхом розвитку наочно-образного мислення учнів початкової школи.

Мета статті. Основна мета полягає у визначенні психологічних особливостей впливу наочно-образного мислення молодших школярів на їх навчальну діяльність. **Завдання** полягають у теоретичному аналізі даних з проблеми дослідження психологічних особливостей наочно-образного мислення молодшого школяра; обґрунтуванні вибору методик для дослідження наочно-образного мислення у дітей молодшого шкільного віку; визначенні в ході констатувального дослідження особливостей взаємозв'язку наочно-образного мислення та особливостей навчальної діяльності дітей молодшого шкільного віку; експериментальному дослідженні впливу наочно-образного мислення молодшого школяра на результати його навчальної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завданням першого етапу дослідження ста-

ло визначення рівня розвитку наочно-образного мислення за допомогою методик «Матриця Равена» та «Пори року». На другому етапі встановлювався рівень навчальних досягнень молодших школярів методом аналізу документів. На третьому етапі здійснювався порівняльний аналіз рівня сформованості наочно-образного мислення молодших школярів та рівня їх навчальних досягнень.

За допомогою зазначених вище методів було проведено констатувальне дослідження, в якому задіяні учні другого (перша група) та третього (друга група) класів загальною кількістю 60 осіб.

Розглянемо результати, отримані за допомогою методики дослідження наочно-образного мислення «Матриця Равена» [4, с. 124–126].

Результати вказують, що дуже низький рівень розвитку наочно-образного мислення не спостерігається у школярів жодної групи. Низький рівень констатується у 3,3% досліджуваних першої групи. Для першої (53,3%) і другої груп (46,6%) молодших школярів є характерним середній рівень емоційного відгуку. Високий рівень розвитку наочно-образного мислення притаманний 33,3% респондентів першої групи та 30% – другої. Дуже високий рівень розвитку спостерігається у 13,3% учнів першої навчальної групи та у 23,3% – другої. Отже, отримані показники вказують на те, що більшість учнів початкової школи здійснюють мисленнєві операції на середньому рівні, в той же час учні другої групи мають більш розвинутий рівень розвитку наочно-образного мислення. Це говорить про те, що ці школярі, вже виконуючи певну мисленнєву операцію, можуть з легкістю спиратися не на наочність предмета, а на його образ у своїй уяві.

Також, з метою дослідження рівня розвитку наочно-образного мислення у школярів початкової школи, була використана методика «Пори року» [4, с. 189–192].

Отримані результати в обох групах вказують, що більшість учнів молодшого шкільного віку не змогли під час дослідження правильно визначити жодної пори року і точно назвати жодну її ознаку. 3,3% респондентів першої групи характерно правильно визначили пору року тільки на одній-двох картинках з чотирьох і вказали не більше двох ознак на підтвердження своєї думки. Зазначимо, що показники в 6-7 балів майже однаково набрали діти в обох досліджуваних групах (перша група – 33,3%; друга група – 30%). Це свідчить про те, що школярі правильно визначили на усіх картинках пори року, але вказали недостатню кількість ознак, що підтверджують їх думку.

Також, 50% учнів першої групи і 40% школярів другої групи правильно назвали й пов'язали з потрібними порами року усі картинку, вказавши при цьому достатню кількість ознак на усіх картинках, що підтверджують їх думку, відповідно до їх результатів. 30% респондентів другої групи і 16,6% школярів першої групи за відведений час правильно назвали і пов'язали усі картинку з порами року, вказавши на кожній з них не менше двох ознак.

Таким чином отримані результати вказують на те, що дві досліджувані групи значно відрізняються між собою рівнем розвитку наочно-образного мислення учнів, а саме: мисленнєві процеси

у респондентів другої групи відбуваються швидше й якісніше, ніж у школярів першої групи.

На другому етапі констатувального дослідження було встановлено рівень навчальних досягнень молодших школярів методом аналізу документів та аналізу результатів успішності учнів.

Результати дослідження аналізу документів учнів двох груп свідчать, що респонденти другої групи мають дещо вищий рівень навчальних досягнень. В той же час, початковий рівень навчальних досягнень не притаманний жодному респонденту у досліджуваних класах.

Середній рівень навчальних досягнень у першій групі мають 16,6% учнів, тоді як у другій – 6,6%. Тобто, учні здатні самостійно давати більшість визначень, передбачених темою уроку, відтворювати значну частину вивченого матеріалу у відповідності з його викладом у підручнику. За допомогою вчителя виявляють причинно-наслідкові зв'язки, ілюструють їх власними прикладами.

60% досліджуваних другої групи і 50% дітей першої групи мають достатній рівень навчальних досягнень. Це свідчить, що учні на достатньому рівні володіють навчальним матеріалом, можуть застосовувати його для виконання практичних робіт; мають чітке уявлення про компоненти взаємодії; пояснюють причинно-наслідкові зв'язки.

Високий рівень навчальних досягнень в обох групах притаманний 33,3% дітей. Учні володіють ґрунтовними знаннями у межах вимог навчальної програми, висловлюють та аргументують власне ставлення до різних поглядів на об'єкт вивчення; самостійно аналізують природні та суспільні явища, складають відповідні висновки і узагальнення; здатні розв'язувати проблемні завдання; вільно володіють інформацією та творчо її використовують.

Для проведення порівняльного аналізу взаємозв'язку наочно-образного мислення молодших школярів та їх навчальних досягнень отримані результати об'єднують і проаналізують.

За допомогою аналізу документів було виявлено: учні першої групи, у яких рівень розвитку наочно-образного мислення є низьким (3,3%), мають середній рівень навчальних досягнень; у досліджуваних першої групи, які мають середній рівень розвитку наочно-образного мислення виявлено 53,4% школярів із достатнім рівнем навчальних досягнень та відповідно 45,5% учнів з високим рівнем навчальних досягнень. Респонденти першої досліджуваної групи з високим рівнем розвитку наочно-образного мислення мають показник 31,5% як достатнього, так й високого рівня навчальних досягнень. 50% учнів другої групи з високим рівнем розвитку навчальних досягнень мислення мають достатній рівень навчальних досягнень, а 40% учнів – високий рівень навчальних досягнень. 20,3% учнів першої групи мають високий рівень навчальних досягнень та високий рівень наочно-образного мислення, відповідно 16% школярів притаманний достатній рівень навчальних досягнень. У досліджуваних другої групи, які мають високий рівень розвитку наочно-образного мислення виявлено 26,2% школярів із достатнім рівнем навчальних досягнень та відповідно 17,1% учнів з високим рівнем навчальних досягнень.

Отже, на основі отриманих даних можна зазначити, що молодші школярі з середнім й вище рівнем розвитку наочно-образного мислення мають достатній й вище рівень навчальних досягнень. Це свідчить про те, що більшість молодших школярів мають основним видом наочно-образне мислення, за якого розв'язання будь-якого завдання відбувається за рахунок внутрішніх дій з образами сприйняття чи уяви. В умовах навчальної діяльності у початковій школі діти накоплюють наочні образи різного ступеня схематизації. В ході утворення наочних образів навчальний процес учнів стає більш дієвим та усвідомленим. Використання різноманітних засобів наочності у навчальній практиці початкової школи полегшує розуміння й засвоєння дітьми закономірностей, збагачує й розширює чуттєвий досвід школярів, призводять до більш ефективного засвоєння ними навчального матеріалу [2, с. 25; 5, с. 78].

Висновки і пропозиції. Аналіз проблеми свідчить, що головною особистісною характеристикою молодшого школяра є прийняття і усвідомлення своєї внутрішньої позиції. Психічний і особистісний розвиток дитини у молодшому шкільному віці зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку — навчанням у початковій школі. На цьому віковому етапі провідною діяльністю стає навчання, основою якого є пізнавальний інтерес і нова соціальна позиція. Істотну роль у навчанні молодших школярів відіграє така структурна особливість наочно-образного мислення, яка зумовлена самим процесом асоціювання образів, тобто конкретизація опредмечування знань, які надходять в результаті словесного повідомлення. Наочний образ стає рухомих в образі дитини постільки, поскільки він відображає індивідуальні особливості предмета, які легко асоціюються з такими самими індивідуальними особливостями інших предметів. Загальні знання сприймаються і запам'ятовуються лише в такій мірі, в якій вони осмислені на рівні предметного образу. Якщо ця особливість не враховується в методиці навчання, то навіть елементарні уміння і навички формуються протягом тривалого часу. Якщо не враховувати особливостей наочно-образного мислення учнів, його зв'язок з поняттями, що формуються, навряд чи вдасться підвищити теоретичний рівень навчання молодших школярів. Наочна опора в мисленні учнів початкових класів не зникає, а набуває інших форм.

Виявлено, що більшість учнів початкової школи здійснюють мисленнєві операції, такі як аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, порівняння на середньому рівні, в той же час у школярів другої групи спостерігається більш розвинутий рівень розвитку наочно-образного мислення. Це говорить про те, що ці діти можуть розв'язувати завдання подумки, без участі практичних дій, завдяки оперуванню лише образами. Зазначимо за результатами дослідження, що учням, які мають середній і високий рівень розвитку наочно-образного мислення, притаманні достатній і високий рівні навчальних досягнень. Отже, в умовах навчання наочно-образне мислення стає основою засвоєння молодшими школярами узагальнених знань, удосконалюється в результаті викорис-

тання цих знань при розв'язуванні пізнавальних і практичних завдань, уявлення школярів набувають гнучкості, рухливості, діти оволодівають вмінням оперувати наочними образами. Все це дозволяє молодшим школярам більш ефективні-

ше сприймати і оволодівати необхідним навчальним матеріалом, більш краще, у подальшому, ним оперувати, а це, в свою чергу, призводить до покращення у дітей початкової школи рівня навчальних досягнень.

Список літератури:

1. Скрипченко О.В. Загальна психологія : підручник. Київ : Либідь, 2005. 464 с.
2. Коробко С.Л. Робота психолога з молодшими школярами : методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2008. С. 20–32.
3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология [Текст]. Москва : Мысль, 2003. 199 с.
4. Лемак М.В. Психологу для роботи: діагностичні методики. Ужгород : Видавництво А. Гаркуші, 2012. 616 с.
5. Олефіренко Н.В. Вимоги до електронних дидактичних ресурсів для початкової школи. *Інформаційні технології в освіті*. 2012. № 12. С. 73–82.
6. Пасічник Н.О. Динаміка розвитку образного і понятійного мислення у їх взаємозв'язках у учнів молодшого шкільного віку. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. Чернігів : ЧНПУ, 2014. Вип. 115. С. 190–195.
7. Холодная М.А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 272 с.

References:

1. Skripchenko, O.V. (2005). *Zagalna psichologiiia* [General Psychology]. Kyiv: Libid.
2. Corobco, S.L. (2008). *Robota psichologa z molodshimi shcoliarami* [The work of a psychologist with younger students]. Kyiv: Litera LTD.
3. Culagina, I.Yu. (2003). *Vozrastnaia psichologiiia* [Age psychology]. Moscow: Misl.
4. Lemac, M.V. (2012). *Psichologu dlia roboti* [Psychologist for work]. Uzhgorod: Vidavnitstvo A. Garcushi.
5. Olefrenko, N.V. (2012). Vimogi do elektronikh didaktichnikh resursiv dlia pochatkovoї shkoli [Requirements for electronic didactic resources for elementary school]. *Informatsiini tekhnologii v osviti* [Information technology in education], no. 12, pp. 73–82.
6. Pasichnik, N.O. (2014). Dinamika rozvitku obraznogo i poniatiiinogo mislenia u ikh vzaemovviazkakh u uchniv molodshogo shkilnogo viku [Dynamics of the development of imaginative and conceptual thinking in their interconnections in primary school students]. *Visnik Chernigivskogo natsionalnogo universitetu. Serii: Pedagogichni nauki* [Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences]. Chernigiv : CHNPU, vol. 115, pp. 190–195.
7. Kholodnaia, M.A. (2002). *Psichologiiia intelekta: Paradoksi isledovaniia* [Psychology of Intelligence: Paradoxes of Research]. Sankt-Peterburg: Piter.